

CZIGÁNY GYÖRGY (1931) Budapest

CZIGÁNY GYÖRGY

A befogadás kínjai és boldogsága

„Ez a sok szépség mind mire való?”

(Babits Mihály Esti kérdés című költeményének naivra hangolt, álruhás, szemérmesen áhítatos kérdése különb és nemesebb zene annál, mint amire bármi bölcs válasz adható volna vagy épp szükséges lehetne.)

Mégis! Mire való az erdők, folyók, mezők vagy a városok szépsége, s mire való a versé, a muzsikáé?! „Akarsz-e játszani?” Akarsz-e játszani a képzelet földöntúli lehetőségeinek más-világában, akarsz-e játszani halált? Vagy akarsz-e felfohászodni Szabó Lőrinc versének soraival: „...gyógyíts meg, Zene, / te, Mindenségé, édes üteme / a fájdalomnak, Varázsflauta, / varázsjáték, te, tündér mámore / hitnek, reménynek...” Föl akarod-e fedezni a Kosztolányi-életmű szavában azt, amit Ottlik Géza így fogalmaz meg: „Kosztolányi kiegyenesíti a derekunkat: halállal, romlással, vereséggel szembenézni, füstbe ment reményekkel együtt élni rangot ad a nyomorúságnak, méltóságot a katasztrófának, megszépíti – nem, nem szépíti meg –, új, soha nem ismert szépséget ad a boldogtalanság csúfágának.” Ráismersz-e jelenedben Berzsenyi Dániel eleven pillanataira, hiszed-e, hogy nyomorúságaink testvéreként „tündér változatok műhelye a világ”?

Lehet, hogy valamiféle „barokk nyitány” hangját idézik kérdéseink, mindenesetre a válaszok csak a józan 21. század depresszióinak légkörében szülehetnek meg.

Fenyeget a leegyszerűsítés: századokkal ezelőtti vagy most született remekművek erőnket meghaladó vonzásában egy-egy névbe, fogalomra élettelenített szóba kapaszkodunk... Gregorián ének, Bach-fúga, Bartók: *Cantata profana*... Szeretjük, dicsérjük, hitet teszünk mellette. De melyik mű melyik taktusa feszül hát a sejtjeinkben is úgy, hogy igenlésünknek hitele legyen? Miféle csevegések ízére vágyunk a művekkel szembeni nagy, nyitott hallgatás helyett? A szerzővel alig, csakis műveivel van dolgunk; azokkal azonban erőnket és örömré váló képességünket gyakran meghaladó mértékben. De éppen ebben rejlik a naponta megújuló felfedezés titka is. Az életre szóló együttlét élményének kimeríthetlensége. A remekmű cselekszik és viszonzást vár. A szellemünket jobb minőségűvé érlelő, üdítő erőfeszítést.

Fölmérhető-e számunkra – akár csak lexikálisan, térképszerűen – mindaz, ami a művészet kínálta gazdagságból birtokolható lehet? Korunk zenéje például ezeréves... A mai zenén kívül s velük hozzánk szólnak a régiek is. S mennyi a századok óta eleven vagy nemrég felfedezett, föltárt remekmű! A termékenyülés lehetőségének szinte természeti, pazarlón gazdag sokszorozása kimeríthetetlen „fölslegként” magasodik fölénk. Hiszen egy-egy ember életében e roppant kínálat töredékeinek befogadását is csak szerencsés körülmények teszik elképzelhetővé. A kapcsolat (műveké, embereké) természetesen nem mennyiségi. Éppen ezért lehet termékenyen, mélyen és értelmesen együtt élnünk az általunk elérhető kevéssel is. A számunkra megnyilatkozó töredék (egy zenemű részlete, egy életpálya néhány verse) adhat ugyanannyit, mint a mennyiségileg több: minden a kapcsolat minőségén múlik. Nyolc taktus Mozart – micsoda gazdagság: elég lehet egy életre.

A művészet különb varázslat annál, mint amennyit mi megmagyarázhatunk magunknak belőle – mondta egyszer rádióbeszélgetésünk közben Hincz Gyula. És ami derűs egyszerűségében üt szíven: Borsos Miklós szavai. Nem a művek kívánnak magyarázatot, azok magyarázzák a másképp elmondhatatlan dolgokat. Heidegger pedig úgy látja, hogy a művészetnek életbevágóan fontos célja van. Ez olyan erőszakos cselekedet, amelyik feltárja a létezést. S hogy a költői nyelv gyökerei magába a létbe nyúljanak. A nagy alkotók a Létnek lesznek őrői. A nyelv lényege a lényeg nyelvivé válik. A műremek értésének, élvezésének pillanatában egy eddig még el nem gondolt létigazság derül ki. A műremek fénybe borul, a művészi megvilágítás leleplezte a rejtőzködő lét igazságát, és mi megvilágítottan állunk a mű szemlélésében.

Egy-egy remek alkotás szórakoztat vagy megerőltető figyelmet követel, ráismerhetünk, fölfedezhetjük általa szellemi lehetőségeink új távlatait, miközben a mű andalít, felráz, megnyugtat, gyönyörködtet. E sokféle lelki hatás gyakran együtt, sokszólamúan lehet jelen agyunk, idegrendszerünk válaszcselekedeteiben, reakcióiban.

A teremtés jelen idejének visszfénye, szinte szakrális cselekménye az, amire a tehetség adományának törvényei vezetnek a nagy alkotókat. Méltóvá a művet ahhoz, hogy a teremtés szerény részese, de új valóságdarabkája legyen, nem az alkotó nemes szándéka, választott témája, tárgya teszi, hanem a benső erőiben megnyílt mondandója, sugallata. Ami arra készítet minket, hogy a művet nemcsak tárgyként, hanem lelki, tudati élményünk éltetése, magasrendű asszimiláció által is megőrizzük. A remekmű tehát nem illő témaválasztással, hanem minősége által válhat szakrális szépségűvé.

Az öröm más, mint a vidámság: Mozart *Rekviemje*, Pilinszky *Apokrif verse*, Szőnyi *Zebegényi temetése* nem szomorít el bennünket; a tragikus és keserű élmények éltető hevükben szereznek maradandó áhítat-örömet a lélek mélyén. A veszteségek elfogadása révén, a képzelet-valóság tette, művé emelt darabjai testi-lelki megtörettetéseink ellen születnek meg, jóvátételként. Létünk elvesztésének, halálunknak egyetlen emberileg lehetséges rehabilitációja a művészet, mely akarva vagy öntudatlan az örökre megmaradó (csak a hit által megsejthető) valóság szépségét próbálja meg előlegezni. Vigaszul és erőforrásként. A vers és a zene nem a mi érzelmeinket, vágyainkat, szomorúságainkat, rettegésünket tükrözi. Stravinsky írta: „Az emberek a zenében mindig mást akarnak megtalálni, mint zenét. Számukra fontos, hogy tudják, mit fejez ki a muzsika, mire gondolt a zeneszerző munka közben. Egyszerűen nem tudják megérteni, hogy a zene önmagáért létezik, és teljesen független az általa ébresztett gondolatoktól. Másképpen kifejezve, ezeket az embereket a zene csak annyiban érdekli, hogy olyan dolgokat érint, amelyek ugyan nincsenek meg benne, de amelyek megszokott érzelmeket ébresztenek fel. A legtöbb ember azért szereti a zenét, mert abban érzelmi mozzanatokot vél találni, vidámságot, bánatot, gyászt, a természet iránti lelkesedést, alkalmat az álmodozásra, vagy éppenséggel eszközt a prózai élet feledésére. Mákonyt, stimulánst keresnek a zenében. Bár megtanulnák, hogy a zenét benső értékeiért, önmagáért is lehet szeretni...” A zene, a vers pedig létrehozott világával nem tükrözi sorsunkat, hanem sosem volt teremtmény, új valóság, melynek létrejöttében természetesen szerepe van indulatainknak, sorsunknak, szenvedélyeinknek és szenvedésünknek, természeti élményeink emlékeinek. A szerző is ezeket használja teremtdörökként, mégis mindegy végül, hogy tudhatjuk-e, Liszt *Mefisztó*-keringőjének létrejöttében Lenau *Faustja* az ihlető, mert a mű ennek ismerete nélkül is teljes élményt ad mint remek szimfónia-scherzo. A vers is ilyen tünemény: van, lehet értelmezhető, elbeszélhető mondanivalója, de nem arról szól... Elvont lényegében, legbensőbb formájában úgy mutatkozik meg a vers, mint a zene.

Nehezen tudom gyógygyőzőnek vélni a zeneterápiát, mely tűnődésekkel, értelmezésekkel, gyógyászati segédeszközként alkalmazza a kiválasztott remekműveket. Egy Mozart-zongoraverseny viharában, feszültségeiben, béke-boldogságában nem hiszem, hogy a páciens a „megküzdés” lelki folyamatait átélve megszabadul a negatív nyomások alól. Illyés Gyula *Balaton*-könyvének fejezetei közt Füredről is született lírai jegyzet. A fák alatt, a vízpart közelében ősz hajú férfira esik a pillantása. „Elektrokardiogramját jegyzeteli. Jobb tenné, ha az arácsi szőlőhegyeken járatná fáradt szemét, vagy errébb, a tó fehér tajtékbarányain. Vagy a vitorlásokon. S azokról gondolna el valamit. Mert vannak, igaz, gyógyvizek, vannak gyógy-séták és gyógy-tornák. De legtöbbet érnek a gyógy-gondolatok.”

A zene, a vers jelenléte az ember életében a lélek kultúráját magasságokba emeli. Ami a testre is hat áttételesen, a lélek erői által, titokzatos módon, nem alkalmi elemzésekkel. A zene és a vers fölemeli a lelket, sursum corda, igen, de nem ment meg a mélybe zuhanás máshonnan eredő katasztrófáitól. Schumann, annyi gyönyörűség létrehozója a Rajnába, Paul Celan verseinek vigaszát fel sem ismerve a Szajnába vetette magát. Még a hangulatjavító könnyűzenék alkotói sem kivételek. Szomorú, mégis szinte groteszkül humoros, hogy (mint egykor Goethe Werther-története) a *Szomorú vasárnap* slágerzenéje is öngyilkossági hajlamok megerősítője, készítetője volt. Nem beszélve bővebben arról, hogy szerzője, Seress Rezső kiugrott lakása emeleti erkélyéről, majd a kórházban gyógyulás helyett felakasztotta magát. A zene hatása nehezen mérhető és irányítható praktikus, nemes célok érdekében.

Van bájos háttere egy adott zene létrejöttének és dolgának a világban, például Bach művének, a *Goldberg-variációknak*... Ez álmatlanság elleni szórakoztató zenének készült volna Kayserling gróf

számára. Az egykori szász udvari követ vitte magával a zenész Goldberget, hogy Lipcsében Bachnál tanuljon. Neki írta azután meg Bach említett változatait. Állítólag álmatlan éjszakáin a gróf mondotta: „Kedves Goldberg, játsszon el néhányat kedvenc variációim közül!” Bartha Dénes zenetörténész is megjegyezte: ennek a nevetséges alkalmi indításnak köszönhetjük a zongorairodalom máig leghatalmasabb, soha nem sejtett mélységeket feltáró variációsorozatát. Magam is emlékszem Pilinszky Jancsi nevetésbe csukló, boldog szavaira, amikor az egyik lehetetlenül romantikus, szinte Chopint előlegező Bach-varációról beszélt. Bachot remek diagnosztának nevezte, gyógyító orvosnak. A tengerhez hasonlította. Amellyel szemben dilettánsak vagyunk... És mégis boldog befogadók: „A *Musicalisches Opfer*ben számomra az a csodálatos, hogy ott Bach engem nem a tengerre emlékeztet – mondta Pilinszky –, hanem olyan erdőre, ahol a fák ágai mozognak, írnak, írnak a levegőbe, tudod, kifogyhatatlanul írnak – az ember megérti, elfelejti, nem érti meg, ez egy, ez számomra mindig a csecsemők nagy szórakozása!”

Nemcsak Pilinszky Jancsival találkozhattam gyakran: évtizedeken át lehettem a szobrász Borsos Miklós közelében is. Miután első megjelent huszonöt versem elé (Domokos Mátyás kérésére) 1971-ben ő írt bevezetőt.

Mi az, amit műveiben, a kert, a víz fényeiben, hangszerek és növények formáiban, zenélők, beszélgetők, lányalakok, vízparti tűnődők vonásaiban rejt el az alkotó? Mi az, amit mindig mozartian anyagyszerű, valóság és képzelet beszédes vízióiban élénk tár? Milyen is a teremtésnek Assisi szellemében örvendező művészet? Amely ugyanakkor a mélységekből kiált, megjárja a poklok tornácát, azonban drámai erejében is finomság van: szeretet, mely nem akar sokkolni, elképeszteni, megriasztani.

Aki meg akar maradni, újat nem csinál, csak jót – szokta néha Miklós mondani, s ha ő maga vonzódik a régihez, akkor úgy tesz, mint a humanista (Babits szavával) –, nem azért nyúl vissza a régihez, mert sokallja az újat, hanem mert kevesli.

Borsos Miklós (a részvét és a remény világának művésze) így szól: „fölvetődhet a kérdés, miért csak a vesztes embert ábrázolom. A leütöttet, száműzöttet, börtönbe vetettet, megfeszítettet. Erre csak azt tudom válaszolni, a vesztes ember áll hozzám közelebb: a vesztes embert az idő megneemesíti, fölemeli és reménnyel tölti el; hittel az igazságban és erkölcsben. A hős idegen számomra: a hőst az idő lefokozza.”

Borsos Miklós Erdélyben, Győrött, Firenzében, Tihanyban, a francia és olasz tenger mentén, a Balaton vagy a Kis-Duna partján ugyanazt a világot találta meg személyes sorsában és alkotásában: Európa évszázadainak józanul éltető hagyományait.

Mészöly Miklóssal is volt alkalmam néhányszor találkozni. Inkább szép nőkről beszélgettünk, mint szép versekről, zenékről, de azért egy-két dolgot talán jól sejtettem meg az ő „magasiskolájából”: kései írásaiból derül ki, miért fontos számára éppen *Dürer* vagy *Bartók*... Mert „olyan vonalakra van szükségünk, melyeket nem húzhatunk meg határozott szabály szerint, csak ponttól pontig”. És mert ő is a jelenségek szerkezetét kutatja írásaiban, mint Bartók-esszéje is sejteti. Kisfiúként Bartók Béla első feleségétől, Ziegler Mártától kapott zongoraleckéket, így ő is, mint Péter, Bartók fia, a *Mikrokozmosz* füzeteinek darabjain át látta meg a zene világát. „Úgy érzem – írta Mészöly –, a *Mikrokozmosz* egyszerűsége műfajokon túlmutató egyszerűség: a hangisméltések, a szinkópák, az imitáció és fordítása, a sorozat legtöbbje nem csupán zenetechnikai megoldási séma, legalább annyira és legáltalánosabb értelemben a jelenségek szerkezetét adják, művészetben az elemet.” A tonalitás és atonalitás közérzetéről tűnődve mondja Mészöly: zenei atomkutatás ez.

Utolsó műveit olvasva látjuk, hogy érzelmei nem lettek hűtlenek e szigorúsághoz: gyöngédség mégis van bennük, lázadás nélküli meditáció is, de semmi nosztalgia. Számára természetesen „emberi helyzet, hogy sem a hit, sem a ráció nem tudja hibátlan egyensúlyba hozni magát”. Számára mindkettő szenvedéstörténet...

Már említettem e futamok lejegyzése során Liszt Ferenc nevét. Mészöly és Babits városában gyakran járt. Augusz báróékhoz hajóval jött Pestről Paksig, onnan már hintó vitte a kastélyba. Szekszárdon írta meg a Bach nevét adó zenei hangokból a még Bach által felvetett motívumot feldolgozó orgonamű zongoraváltozatát. Amellyel megteremtette akkor még alig megsejthető kézfogását a 20. század zenéivel, éppen Bartókkal is.

Leányánál, Wagneréknál lakik Liszt Ferenc Velencében, a Palazzo Vendraminban, amikor egy halotti gondola látványa balsejtelmeket, izzó látomásokat kelt benne. Hat héttel Wagner halála előtt írja meg a *Gyászgondola* első változatát. Az evezőlapát lassú lüktetését sejthetjük e fájdalmas,

VESZELY FERENC, Cím nélkül, 2013

makacs, monoton zongoradarab egymásra torlódó, felfénylő és árnyékba boruló, kegyetlenül ismétlődő harmóniáiban. Liszt öregkori, modern, végsőkéig lecsupaszított darabjait Wagner értetlen nyugtalansággal hallgatta, úgy látszik, lezárult életművén túlra a zseni sem láthatott. A *Gyászgondola* második, kései megfogalmazása pedig már Liszt utolsó hónapjainak szikár csöndjéből való.

Nemcsak tengert terelő lapát, emberi szív lüktet a *Gyászgondola* taktusai sodrában, a vízbe vert árnyukon ingó palotasorok kialakuló ablakainak kocka-sötétjében. Szorongó szív hajtja ezt a gondolat, a sejtetem, hogy folyton távolodnak az élők, egyre messzebb vagyunk egymástól, s ha együtt, akkor is kisebbedőn, eltűnőben. Közel a halál tart meg. Hiszen halottunk mindig karnyújtásnyira van álló időben, akár a hátrahagyott útításka, melynek csatja ismerősen villan, ha reggel a napfény megérinti. S ez mintha dallam is lehetne, áldott, amit riadt örömmel dúdolunk.

Liszt hangversenyzett Duinóban is, a herceg kastélyában, talán a kék szalon zongoráján játszott. Nem tudom pontosan elmagyarázni, mit akarok Duinóban. Filmet forgatni a kastélyról, persze elmondhatni Carlo Alessandro herceggel, hogy dédanyja miért hívta ide Rilket, s egyáltalán, szólni valamit a *Duinói elégiákról* ezen a helyszínen, Maria von Thurn und Taxis (Della Torre Tasso) termei tövében.

Azok ott fenn Rilke ablakai: a sarokszobában lakott. A szakadékos, hatalmas kert növényalagútjai végén mélykéen világító tengerdarab csap föl fényeivel, hogy fönn kigyúljon az angol pázsit, az allék, virágágyak, futónövények, díszbokrok és fák paradicsomi gazdagsága.

Megvan az a kettős törzsű olajfa is, amelynek remegését tüdejében, szívében éltette tovább Rilke: „teste bizonyos fokig lélekszerűen viselkedett” – „úgy rémlett, mintha a fa belseje alig-alig érzékelhető rezgéseket továbbítana hozzá!” Támaszkodott az olajfa törzsének. Ez a sejtfalak, a gondolatok, a vágyak, az emlékek lüktetése, vibrálása? Mint Ottlik Géza regényében az a dunai hajó, melynek súlyos nyugalmáról szólnak a regény befejező sorai, megidézve ezt a szerző által soha nem látott trieszti öblöt is. A hajó is idetartozik tehát, amelynek „egész teste finoman, szakadatlanul, tetten nem érhetően remegett”.

Apollinaire „rajz-versében” szökőkút víz sugarai hajladoznak: szavakból vannak, verssorokból. „Ó, ég felé szökellő emlék” – s egy másik ág e vízjáték fűzfaképeiből: „sír a szökőkút is felettem...”

A természet tüneménye az izlandi forrás, a gejzír, s művészetek ihletője a városok, kastélyok költői adománya: a szökőkút.

Respighi zenéje harangszót, lombsusogást, madáracsicsergést is társít a Villa Medici kútjának alkonyi csobogásába. A víz játékát örökíti meg Ravel zongoradarabja. Debussyé pedig az Alhambra vízmedencéinek holdfényes villódzásaiból fakadt: *Este Granadában*.

De inspiráló előzménye mindezeknek a *Villa d'Este szökőkútjai*: szinte 20. századi már ez a vízcsobogás Liszt romantikus zongora-zenéjében.

A nyugalom fáradhatatlan lendülete épül, omlik a szökőkút természetében, a monotonia dinamikája él, a csendesség zsong benne. Mint rózsafűzért suttogó apácák hangja, szelíd erő, türelmes szárnyalás, lendület a mozdulatlanságban. Szakadatlan újjászületés: boldog, eleven várakozás. Egyik költeményében Weöres Sándor azt írja Bartókról: „mi másnak kincs, önéki lom / mi másnak szemétdomb önéki égi kémia...” Bartók a jelenségek szerkezetében fedezte föl a költői mondanivaló erejét; mint Beethoven, ő is nagyon szerette a természetet, bár nem a hangulati élmények vonzótták abban, inkább a műalkotásokat is létresegítő törvényszerűségek. Hiszen – szavai szerint – a népzene is a természet tüneménye, ugyanazzal a szerves szabadsággal fejlődött, mint a világ egyéb élő szervezetei, a virágok, állatok. Ezért lehet igaz, hogy Bartók kedves virága a napraforgó volt, melynek nem annyira (a Van Gogh által is megörökített) sárga ragyogása érdekelte, hanem az, hogy a tányérján elhelyezkedő spirál (a Fibonacci-számsort Lendvai Ernő zenetudós említi ezzel kapcsolatban) a természetes növekedés törvényét tükrözi.

Illyés Gyula híres Bartók-verse a rettenet vízióit sejtí e zenében: akár hangzavart is – „...fűrészfoga közé szorult / reszelő sikongató / jaját tanulja hegedű / s éneklő gége...” –, versrapszódíája Vörösmarty kiáltásait visszhangozza. De nem a zenét, hanem a Bartók által is képviselt moralitás indulatait jellemzi. A Bartók-zene atmoszférája, formái, arányai nekünk Mozartot juttatják eszünkbe. József Attiláról pedig Pilinszky János szöveg így: ő Mozart...

A rettenet élményében is remény. Gyógyít, nem andalít: a remekmű kegyetlen és szép, mint a természet. Félelmet is kelt a dolgok szépsége. A „fölemelt szív” is szorong azért...

Fogyatékoságainkat derűs vigasszal parodizálják a gyermekjátékok: jó lehet néha homokba rajzolt négyzetekben fél lábon ugrálni, a vakságot a szembekötődsdi oldja mókás mulatsággá, a na-

gyothallás, félrehallás kellemetlenségeit a siketek párbeszéde teheti humorossá, gondoljunk csak Kodály „Jó napot sógor!” kórusára, melyben a „mit csinál a menyecske?” kérdésre a nagyothalló, csónakja mellett állva, a maga vízparti tevékenységét érti, s válaszol is rögtön: „kilyukadt a fenekem...” Bénaság, látás- és hallássérülések mellett persze legfőbb fogyatékoságunk a halál. Van-e olyan hitünk, mely elfogadhatóvá teszi számunkra e gyógyíthatatlan fájdalmat, gyermekünké tudjuk-e fogadni a megsemmisülés félelmének valóságát? Boldog, képtelen csoda számunkra a lét, oka azonban ismeretlen. Halálunknak persze már van okozója: maga az élet. A hitet a kétely, a boldogságot a kétségbeesés hitelesíti, a szenvedésnek azonban nincs ellentétpárja. Magában minden, misztérium. Érzelmi baleseteink gyógyításához pedig jó sebész kell, talán Szent Mihály arkangyal? A test megbízhatóan öregszik, múlik, de mit kezd fogyatékoságaink közt gyermeki vágyaival a lélek: mi az öregkor félelme? Hogy tehetségtelenül halunk meg, hogy dilettánsként lépünk semmibe vagy örök valóba.

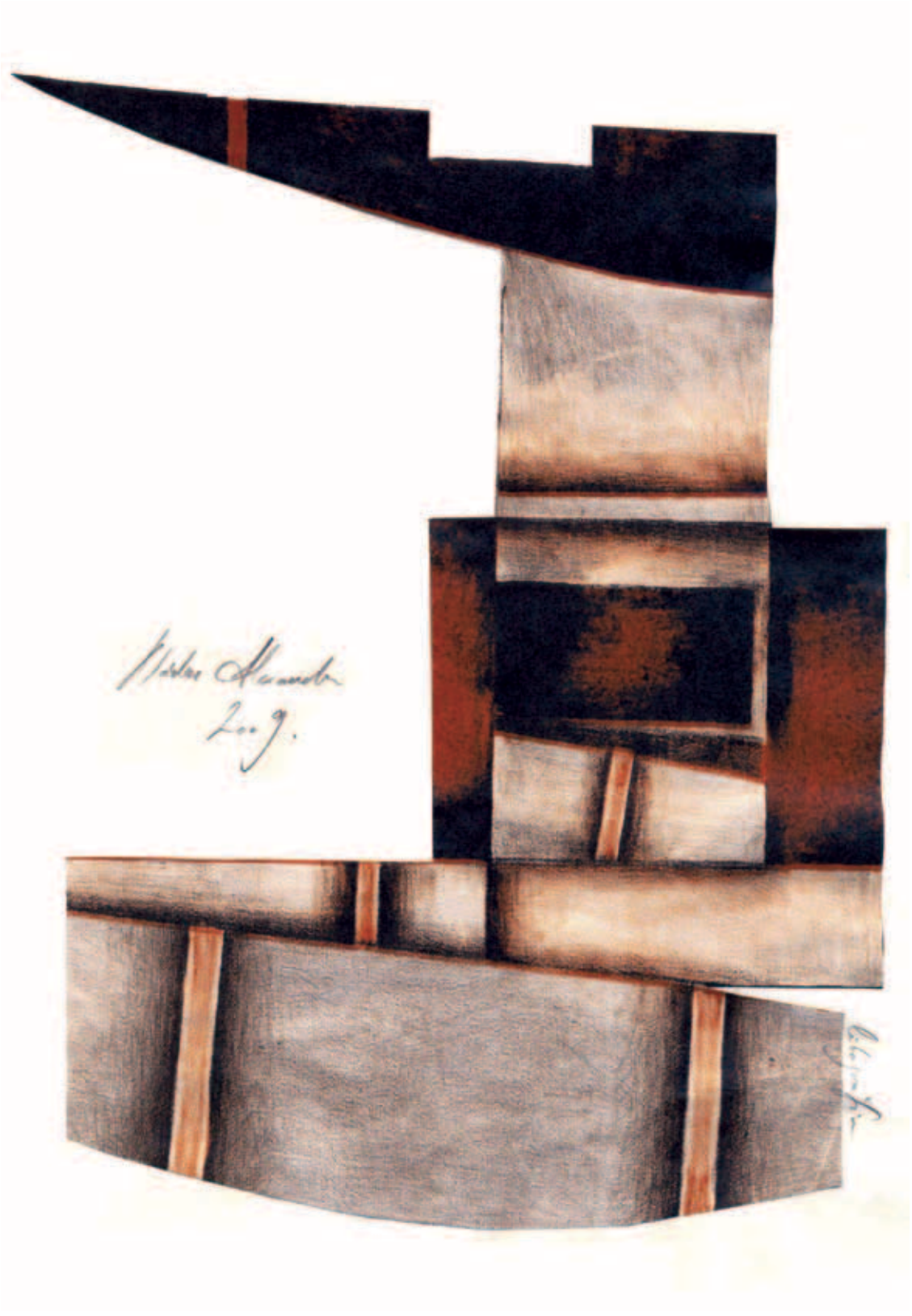
Nagyszerű, erős várunk a lélekben épülhet fel, szabadságot és védelmet ad nekünk. Testünket nem gyógyítja, csak a „sursum corda” erőinek finom és ellenőrizhetetlen áttételeivel. Mi a zene, a vers, a szépség dolga, mire való? Erkölcsi terhe méltó örömet tartogat számunkra, a lehetőséget, hogy a remekművek befogadóiént eljussunk az általuk megteremtett, a létünk megfajthetetlen misztériumához hasonló kérdésekig. Távlata van felismerésünknek, miszerint e kérdésekre köznapian nincs válasz. De méltó és igazságos, hogy e tulajdonunkká lett kérdésekért hálásak legyünk.

Clorin Zilich, the architect!

(Signature) 2009.05.10.

◀ NAGY GÁBOR, Cím nélkül, 2009

NÁDAS ALEXANDRA, Cím nélkül, 2009